

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

ISTRAŽIVANJA U SPECIJALNOJ EDUKACIJI I REHABILITACIJI

BEOGRAD 2009.

UNIVERZITET U BEOGRADU -
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE -
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Istraživanja u specijalnoj
edukaciji i rehabilitaciji*

*Research in Special Education and
Rehabilitation*

Priredio / Edited by
Prof. dr Dobrivoje Radovanović

Beograd / Belgrade
2009

EDICIJA: RADOVI I MONOGRAFIJE

Izdavač:
Univerzitet u Beogradu -
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji

- Za izdavača:** Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan
- Urednik edicije:** Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić
- Uređivački odbor:**
- Prof. dr Dobrivoje Radovanović
  - Prof. dr Dragan Rapačić
  - Prof. dr Nenad Glumbić
  - Prof. dr Sanja Đoković
  - Doc. dr Vesna Vučinić
  - Prof. dr Mile Vuković
  - Prof. dr Svetlana Slavnić
- Recenzenti:**
- Maria Elisabetta Ricci,
Univerzitet "La Sapienza", Rim, Italija
  - Dr sci. Vlasta Zupanc Isoski,
Univerzitetni klinički centar Ljubljana,
KO za vaskularnu nevrologiju in intenzivno terapiju,
Služba za nevrorehabilitaciju - logopedija Ljubljana,
Slovenia

Štampa:
„Planeta print“, Beograd

Tiraž:
200

Objavlivanje ove knjige je pomoglo Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj.

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu - Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju Edicije: Radovi i monografije.

Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 14.4.2009. godine, Odlukom br. 3/53 od 23.4.2009. godine, usvojilo je recenzije rukopisa Tematskog zbornika "Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji"

ISBN 978-86-80113-84-5

**EDITION:
ARTICLES AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade -
Faculty of Special Education and Rehabilitation

Research in Special Education and Rehabilitation

- For Publisher:** dr. Dobrivoje Radovanović, dean
- Edition Editor:** dr. Zorica Matejić-Đuričić
- Editorial Board:**
- dr. Dobrivoje Radovanović
  - dr. Dragan Rapaić
  - dr. Nenad Glumbić
  - dr. Sanja Đoković
  - dr. Vesna Vučinić
  - dr. Mile Vuković
  - dr. Svetlana Slavnić
- Reviewers:**
- Maria Elisabetta Ricci,
University "La Sapienza", Roma, Italy
  - Dr sci. Vlasta Zupanc Isoski,
University clinical center Ljubljana, Slovenia

Printing:
„Planeta Print“, Belgrade

Circulation:
200

Publication of this Book supported by Ministry of Science and Technology Development.

*Scientific Council of the Belgrade University - Faculty of Special Education and
Rehabilitation made a decision 3/9 from March, 8th 2008 of issuing
Edition: Articles and Monographs.*

*Scientific Council, Faculty of Special Education and Rehabilitation
University of Belgrade, at the regular meeting held on April, 14.th 2009 the Decision
N° 3/53 of April, 23th 2009, adopted a Thematic review manuscripts collection of
“Research in Special Education and Rehabilitation “*

ISBN 978-86-80113-84-5

JEZIČKA SREDSTVA KAO NOSIOCI DODATNE INFORMACIJE O GOVORNIKU

Maja Ivanović

Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Predmet ovog rada je specifična upotreba jezičkih sredstava u okviru emotivne funkcije jezika kojom se iznose dodatne informacije o govorniku. S obzirom na činjenicu da komunikacija među ljudima podrazumeva postojanje informacija na više različitih nivoa kao i postojanje emotivnog utiska na sagovornika, to nas upućuje na zaključak da značenje produkovanih iskaza nije jednostavno i jednoznačno, već da se dodatno usložnjava. U radu su se izdvojile dve celine: prva se odnosi na kratak pregled ispitivanja psihološke pozadine jezičkog fenomena i subjektivnog u jeziku, dok se drugi deo rada odnosi na jezička sredstva koja su informativna sa aspekta sagovornika i kojima se pružaju dodatne informacije o govorniku u okviru štokavskog standardnojezičkog dijasistema.

Ključne reči: jezičke funkcije, emotivna jezička funkcija, govorni izraz, ekspresivnost, govorna ekspresija.

UVOD

Jezik je sistemski organizovan skup jedinica i pravila koji predstavlja osnovno i najsavršenije sredstvo sporazumevanja među ljudima. Drugim rečima, jezik je komunikacioni znakovni sistem sa njegovim strukturalnim i funkcionalnim univerzalijama i varijacijama (Radovanović:1979). Jezikom čovek saopštava svoje misli i osećanja drugim ljudima, pa je tako njegov postanak i razvoj vezan za postanak i razvoj ljudskog društva. Govoreći o jeziku, mi uvek govorimo o čoveku. Budući da je jezik neraskidivo vezan za čoveka, on predstavlja suštinsku prednost ljudske vrste u odnosu na sve ostale poznate vrste; jezik je *differentia specifica* Homo sapiensa (Radovanović:1979).

Pošto je čovek jedino biće koje svet svoga iskustva kodira uz pomoć simboličkog sistema znakova kakav je jezik, jezik je čovekova *najljudskija* osobina. Stoga bi se čuveni Dekartov stav kazao u svetlu racionalističkog duha vremena *Mislim, dakle postojim; usled onoga što znamo o čoveku mogao preinačiti u Govorim, dakle, čovek sam!* (Ričanović:1988).

Kao medijum pomoću kojeg svako ljudsko biće izgrađuje i tumači sebe i svet koji ga okružuje, jezik je bitan činilac njegovog svekolikog stvaralaštva. Jezik u opštem smislu, kao ljudska sposobnost, jeste deo genetskog nasleđa ljudskog roda, a manifestuje se u mnogo posebnih jezika širom sveta. Ova opšteljudska sposobnost ne može se posmatrati samo iz jednog ugla, već se, zahvaljujući svojoj složenosti u svim svojim vidovima i planovima mora sagledavati sa različitih aspekata. Pošto se jezikom kao predmetom proučavanja bavi lingvistika, njoj se, u poslednje

vreme sve više pridružuju psihologija, sociologija, etnologija i druge naučne discipline dajući tako jednu multidimenzionalnu sliku, ne samo jezika, nego i čoveka. U tom smislu, lingvistika postaje deo jedne šire nauke o čoveku koja se na ovaj način tumači u jednom mnogo širem kontekstu nego što se to činilo ranije (Bugarski:1997a). Rasvetljavajući tako fenomen sprege zvuka i značenja u jezičkom simboličkom sistemu, razumeti znači pre svega – objediniti. Ovakvo aktuelno shvatanje jezika možda je najbolje predstavio Luj Hjemslev: „*Jezik nije skup fizioloških, psiholoških ili logičkih pojava koje se mogu zasebno istraživati, nego sistem sui generis sa sopstvenom nesvodljivom suštinom*“ (Bugarski. 1997a:34).

Budući da su svi pojavni oblici opšte jezičke sposobnosti iste vrste i da svi pripadaju najvećem podskupu u okviru semiotičkih sistema - prirodnim ljudskim jezicima, svi obavljaju uglavnom slične funkcije.

JEZIČKE FUNKCIJE

Primarne funkcije jezika koje su utisnute u samu srž jezičkog fenomena jesu, svakako, komunikativna i kognitivna jezička funkcija. Pored navedenih koje imaju nesumnjiv primat nad ostalima, postoje i mnoge druge od kojih ćemo spomenuti samo neke: kulturna, simbolička, estetska, metajezička, kontaktna, izvođačka...

U literaturi se često sreće tripartitna vrsta sheme funkcija koje jezici obavljaju. Džon Lajons, britanski semantičar, na primer, funkcije jezika vidi u svetlu elementa konkretne komunikativne situacije i deli ih na deskriptivnu, ekspresivnu i socijalnu. Poruka koja se saopštava trebalo bi da zastupa neku realnost (deskriptivna), da iskazuje govornika (ekspresivna) i da podstiče sagovornika (socijalna).

Na ovu funkcionalnu polivalentnost prirodnih ljudskih jezika među prvima je ukazao psiholog Karl Biler tridesetih godina dvadesetog veka. On je izneo takođe tri osnovne funkcije jezika koje stoje u direktnoj vezi sa trima komponentama komunikativne situacije: reprezentativnu u kojoj su elementi nejezičkog konteksta, ekspresivnu - koja se odnosi na pošiljaoca i apelaciona koja se tiče primaoca poruke.

Emotivna jezička funkcija se odnosi na pošiljaoca, dakle u pitanju je **odnos poruke i pošiljaoca**, tj. **subjektivna informacija o enkoderu**. (Radovanović:1979)

Kao što se vidi, sve navedene funkcije jezika imaju bitnu i svakodnevnu ulogu u životu čoveka. Sa lingvističkog stanovišta sve su one podjednako važne i osvetljavaju fenomen sprege zvuka i značenja iz različitih uglova. Postoji mnoštvo mogućnosti u pristupu proučavanja fenomena jezika, a jedna od njih jeste i rasvetljavanje ove ljudske sposobnosti preko jezičkih funkcija.

EMOTIVNA JEZIČKA FUNKCIJA

Emotivna jezička funkcija (emocionalna, ekspresivna, afektivna, izražajna, lična, personalna, konotativna, pragmatična, funkcija olakšanja) u svojoj osnovi nosi subjektivnu informaciju o govorniku i po cilju koji joj se pripisuje suprotna je referencijalnoj jezičkoj funkciji. Jan Mukaržovski ističe sledeće činjenice: u svakodnevnoj komunikaciji presudan je odnos prema realnosti, a u emotivnom govoru kontekst je neizostavni i nezaobilazni element u tumačenju poruke. Ekspresivna funkcija jezika svojim odnosom prema subjektu (govorniku) teži ele-

mentima vanjezičke stvarnosti. Kad je na delu emotivna jezička funkcija nije dovoljno samo poznavanje gramatičkih pravila i leksikona, već su potrebna i neka iznijansirana znanja koja su tada odlučujuća. Zbog toga bi bilo neophodno naglasak sa strukturne, gramatičke uređenosti jezika staviti na upotrebu jezika, u okviru situacionog konteksta. Del Hajmz stoga predlaže pored već ustaljenog i široko prihvaćenog termina Noama Čomskog – jezička sposobnost uvođenje novog termina - *komunikaciona sposobnost*. (Bugarski:1973).

EKSPRESIVNOST JEZIČKOG FENOMENA

Humbolt je među prvima ukazao na problem odnosa jezičke strukture sa mentalitetom naroda. „*Jezik je specifična emanacija duha datog naroda, spoljašnji izraz jedne ‘unutrašnje forme’, koja otkriva određeni pogled na svet – Weltanschauung*” (Ivić:1996:39), iz čega sledi da nema potpunog razumevanja među ljudima. **Hajman Štajntal**, osnivač lingvističkog psihologizma se u velikoj meri oslanjao na Humboltovu koncepciju. Štajntal je autor “Psihološke gramatike” u kojoj se gramatičke pojave objašnjavaju psihološkim procesima. On je prvi izneo stav da reči nemaju apsolutna značenja već da svaki pojedinac u njih umeće svoje lične emocije, svoju individualnu psihologiju. Tako reči imaju samo konkretno značenje u trenutku izgovora i svaki put to značenje varira u nijansama jer je uslovljeno emocionalnim iskustvom i psihologijom svake individue.

Krajem XIX i početkom XX veka, **Marti** je želeo da izgradi opšte principe koji bi se bazirali na psihološkim osnovama. Značenje sintaksičkih konstrukcija u vezi je sa psihološkim stanjem u kojem se govornik nalazi i sa izazivanjem određenih reakcija kod sagovornika; zato bi bilo korisno, prema Martijevom shvatanju, filozofiju jezika svesti na psihologiju.

Predstavnik mladogramatičara, **Herman Paul** smatra da jezik postoji u nama kao mreža akustičko-motoričkih predstava koja stalno izaziva asocijacije u nama. Čovek te asocijacije svakodnevno bogati ličnim iskustvima. Svako od predstavnika jezičke zajednice na podsvesnom nivou poseduje jezički uzus svoje sredine koji ima kao uzor, ali ga nikad ne reprodukuje istovetno. Individualni asocijativni putevi utiču na stalno udaljavanje od uzusa. Ukoliko se takva odstupanja prenesu na nove govornike i na nove generacije, dolazi do osetnih i značajnijih promena u leksičko-gramatičkoj strukturi datog jezika.

Za razliku od XIX veka gde su primat u psihološkim ispitivanjima jezika držali predstavnici nemačke lingvistike, početak XX veka pripada francuskoj lingvističkoj školi. **Ž. Vandi** je predstavnik afektivne lingvistike, a osnovno polazište je da je svaka govorna aktivnost ispunjena emocijama, i sve se svodi na pitanje trenutnog afekta u kome se govornik nalazi – stoga se isto saopštenje nikad ne kaže dva puta na isti način. Istog mišljenja je bio i **Petar Guberina**.

Hugo Šuhart, predstavnik, tzv. “nezavisnih”, smatra da je jezik tvorevina pojedinca koju kolektiv svojim podražavanjem lišava individualnosti. Psihologija pojedinca je presudna za stvaranje jezika; mada je i ona uslovljena uticajima iz sredine. Ovakav stav nameće zaključak da je jezik u suštini stilska pojava.

Najznačajniji predstavnik nemačkog estetskog idealizma, **Karl Fosler**, zastupa stanovište da čovek ima vrlo aktivno učešće u jeziku, birajući šta će, kako, i kad reći. Takvo odlučivanje je obojeno i uslovljeno psihološkom strukturom svakog

pojedince. I Fosler se slaže sa Vandijem da je neponovljivo ono što se jednom kaže i da iste reči ponovo upotrebljene u novom iskazu imaju značenje samo približno onome koje su imale prvi put.

Šarl Baji, zagovornik afektivne lingvistike i pripadnik ženevske škole smatra da ne postoji rečenica koja nema modalni karakter jer se svaki put u nju utiskuje nešto lično, emocionalno.

Na severnoameričkom kontinentu početkom XX veka snažan uticaj je imala bihevioristička teorija koja svaki oblik ponašanja smatra reakcijom na određeni stimulus iz spoljne sredine. Svako ponašanje čoveka, a jezičko posebno, otkriva njegovu psihologiju koja je rezultat sredinskih faktora. Pristalica biheviorizma bio je **Leonard Blumfeld**. Predstavnici antropološke lingvistike **Edvard Sapir** i njegov učenik **Bendžamin Li Vorf** tvorci su hipoteze o jezičkoj relativnosti prema kojoj je gramatička struktura svakog jezika odlučujuća u sagledavanju sebe samih i sveta koji nas okružuje. Iako je ova teza o jezičkom determinizmu danas uglavnom odbačena, ipak postoji tesna veza našeg mišljenja i gramatičkih i leksičkih kategorija našeg maternjeg jezika.

Nakon svekolikih proučavanja jezičkog fenomena iz psihološke perspektive, konačno je 1953. godine nastala i prava naučna disciplina koja vezuje dve nauke- **psiholingvistika**. Cilj prvih psiholingvista je bio da se preko jezika prodube izvorne psihološke teme-individualne razlike, sposobnosti, učenje, percepcija, a u biheviorizmu je jezik postavljen u centar psiholoških istraživanja. Druga polovina XX veka donosi i **paralingvističke studije** koje zanima koje individualne karakteristike ličnosti daju specifičnu obojenost iskazu, dok se **kinemika** bavila pokretima, položajem tela i facijalnom ekspresijom kao pomoćnim sredstvima komunikacije.

Karla Bilera je u okviru značenjskih studija zanimalo aktuelno značenje reči i koliko u imenovanju ima subjektivne ocene o pojavi o kojoj se imenom referiše, tj. koliko u jeziku ima psihološkog. U tu svrhu je sačinjen i test semantičkog diferencijala reči kojim se određuje koliko su značenja reči međusobno udaljena. (Ivić:1996).

Poslednje decenije XX veka i početak XXI veka obeležen je presudnom ulogom savremenih tehnoloških dostignuća kojima su psiholingvistička istraživanja, zahvaljujući pre svega modernim kompjuterskim programima dala izuzetno značajne rezultate u ispitivanju ekspresije emocija u govoru.

Lingvistička istraživanja koja su se obavljala devedesetih godina XX veka dala su primat semantičkim studijama. Od 1987. godine kada je utemeljena savremena **kognitivna lingvistika**, za kognitivne lingviste, najvažniji zadatak koji sebi postavljaju jeste upravo odnos mišljenja i jezika. Predstavnici ovog lingvističkog usmerenja smatraju da pojmovi koje čovek formira služe kao osnova za oblikovanje semantičkih karakteristika svakog jezičkog sistema. Tako koncipirani pojmovni sistemi ne predstavljaju postojeću stvarnost, već naše viđenje stvarnosti, a ono je uvek i isključivo subjektivne prirode, odnosno uvek je određeno i ličnim i kolektivnim iskustvom. Prema tumačenju kognitivnih lingvista, jezičke jedinice nisu samo „kontejneri“ značenja, već samo posebna sredstva kojima se na mentalnom planu aktiviraju naša znanja o stvarnosti. Čovek formira konceptualni sistem stvarnosti zavisno od perspektive iz koje je percipiramo. To znači da čovek subjektivno oslikava stvarnost, tj. jednu situaciju sagledava i potom saopštava o njoj na različite načine (na primer, istaći će neki detalj X, a zanemariti Y, i obrnuto).

Rej Džekendof, predstavnik Škole semantičara sa MIT-a, zastupa tezu da govornik nikad ne iznosi informaciju o onome što stvarno jeste, nego o svojoj subjektivnoj interpretaciji toga.

Takođe, sva ispitivanja pojedinačnih jezičkih sistema u poslednje vreme koja su vršena idu u prilog tzv. „oslabljenoj varijanti“ Sapir-Vorfove hipoteze jezičkog relativizma, odnosno negiraju univerzalno kategorizovanje stvarnosti jer postoje vrlo upadljive razlike koje proističu iz specifičnosti organizacije jezičkih sistema i kulturnog nasleđa.

Na kraju, poslednjih godina u fokusu lingvističkih istraživanja su **etnolingvistička proučavanja** koja na osnovu specifičnih jezičkih struktura donose sud i o mentalitetu njihovih govornika. Najznačajnija predstavnica ovih proučavanja je Poljakinja, **Ana Vježbicka**. (Ivić: 2001).

GOVORNA EKSPRESIJA

Govorni izraz je primarni, najprirodniji i najpotpuniji način konkretne realizacije jezika, a svi drugi signalni sistemi bili su uvek bazirani na glasovnim signalima. (Kašić:2005) Ovde treba ipak skrenuti pažnju na upotrebu termina *govor* u lingvističkoj teoriji. Govor podrazumeva realizaciju jezičkog sistema u bilo kom medijumu; ono što u de Sosirovoj dihotomiji pripada *parole-u*, i to predstavlja šire, opšte značenje govora, u smislu konkretne realizacije jezika obuhvatajući i pismo i gest i govor u užem smislu. Drugo značenje govora podrazumeva realizaciju jezičkog sistema u medijumu zvuka-govorenje, koje se ovde posmatra u opoziciji prema pisanju, tj. samo jedna od varijanata jezičkog izraza. Del Hajmz je na sledeći način govorio o ovom fenomenu, dajući sveobuhvatnu sliku govorenja: „*Situacione upotrebe i funkcije govorenja su veoma realne čovekove delatnosti dostojne samostalnog proučavanja, nezavisno od apstraktnih jezičkih modela. Govor, kao i jezik jeste strukturisan, on funkcioniše kao sistem, i može se opisati pravilima.*“ (Bugarski:1973)

Govorni izraz, govorenje, govor u užem smislu je zvučna signalna supstanca ljudskog jezika kojom se prenosi sadržaj poruke sagovorniku. (Kašić:2005) Bilo kakav celovit deo informacionog sadržaja nam **saopštava i izražava** naše misli i osećanja. Govorna ekspresija podrazumeva postojanje emocionalnog utiska na sagovornika ili slušaoca. U svakom jeziku se na poseban, specifičan način organizuje kombinacija segmenata i suprasegmenata, a izvorni govornici svakog jezika vladaju pravilima i mogućnostima kombinovanja ovih dveju klasa zvučne signalne supstance, izražavajući tako neograničen broj mogućnosti govorne ekspresije.

Čovek ne govori samo kad ima, već i kad nema šta da kaže. Komunikacija među ljudima podrazumeva postojanje informacija na više različitih nivoa. Nekad se misli da je dovoljno samo prosto gomilanje reči da bi se zaobišlo neprijatno pitanje, da bi se nadomestilo neznanje ili nepoznavanje teme o kojoj se vodi razgovor. Međutim, postojanje emocija, stavova i predrasuda koje su kao i govor nezaobilazni pratioci čoveka, dakle postojanje emocija u govoru svakoga od nas podrazumeva da značenje produkovanih iskaza ili njihovih delova nije jednostavno i jednoznačno već ih dodatno usložnjava. Ispitivanje govorne ekspresije i emocija u govornom izrazu najčešće podrazumeva trostruki odnos: odnos govornika prema sagovorniku, odnos govornika prema temi i emocionalno stanje

govornika. Sredstva kojima se izražavaju emocije u govoru veoma su važna za savremene govorne tehnologije, tj. za interakciju čovek: mašina, za prepoznavanje i sintezu govora, obezbeđujući tako veću prirodnost veštačkom govoru. (Jovičić et al:2004-c) Takođe, jezička sredstva koja su nosioci dodatne informacije o govorniku mogu biti veoma značajna i korisna pri utvrđivanju govorno-jezičkog statusa koje sprovodi logoped. Upotreba ekspresivnih jezičkih sredstava može biti jedan od pokazatelja poremećaja jezika i patologije govora.

Proučavanje odnosa govora i emocija zavisi od emotivnih stanja koja se utiskuju u govor. Kad kažemo da je neki govor obojen emocijama, to znači da se neki glasovni elementi primaju kao *simptomi* koji nam nešto kazuju o ličnosti koja govori. Ako i ne vidimo govornika, možemo lako prepoznati njegov pol, starost, društveni položaj, a naročito njegovo fizičko ili emotivno stanje (da li je zdrav, da li ima neku govornu manu, da li je umoran, zadihan), ali i da li je besan, radostan, tužan ili uplašen. (Muljačić:1972).

GOVORNA EKSPRESIJA EMOCIJA

Govorna ekspresija emocija predstavlja jedan od osnovnih oblika iskazivanja emocija. Govorna ekspresija emocija manifestuje se preko lingvističkih i akustičkih informacija. **Lingvističke informacije** mogu, ali ne moraju da se manifestuju kod govornika koji je u određenom emotivnom stanju. Pokazatelji emotivnog stanja u iskazu govornika koji želi da pokaže svoju emociju mogu biti u odabiru leksema koje obiluju emotivnim sadržajem, posebnim redom reči i odgovarajućom morfosintaksičkom konstrukcijom. Ukoliko govornik želi da sakrije svoje emotivno stanje, on će koristiti jezička sredstva koja su semantički neutralna i emotivno neobojena. Iz ovoga se jasno vidi zašto lingvistička informacija nije pouzdan pokazatelj emotivnog stanja govornika. Za razliku od lingvističkih, **akustičke informacije** su pouzdaniji nosioci emotivnog izraza. Postoji veliki skup akustičkih obeležja koja doprinose ekspresiji emocija, ali nema jednoznačnih dokaza koja su akustički parametri presudni i odlučujući za datu emociju (Rajković:2006:13-14). Istraživanja akustičkih korelata govorne ekspresije emocija su pokazala da postoje neke univerzalne karakteristike govorne manifestacije emocija koje su nezavisne od lingvističkog i socijalnog konteksta, i da su za njihovo prepoznavanje najznačajnija tri osnovna atributa govora: **prozodija, kvalitet artikulacije i kvalitet glasa**. Odnosno, nosioci emocija u govoru su uočljivi na trima nivoima.: *prozodijskom (suprasegmentnom)* u koji spadaju variranje frekvencije, intenziteta, trajanja i pauza; *segmentnom* koji čine promene kvaliteta artikulacije i *intrasegmentnom* koji predstavlja opšti kvalitet glasa, odnosno govora, (Kašić, Jovičić:2005:275).

Sud o emotivnom stanju govornika uglavnom sadrži kombinovanu informaciju: vizuelnu, govornu, obuhvata kontekst, kao i prethodno znanje o osobi koja je u pitanju.

JEZIČKA SREDSTVA I EKSPRESIJA EMOCIJA

Iako se možda ne čini tako na prvi pogled, svi jezički nivoi, celokupna struktura jednog jezika, zapravo, obiluje sredstvima za izražavanje emotivnih, odnosno, ekspresivnih značenja. Na planu izraza se variranjem suprasegmentnih karakteristika najčešće zaključuje nešto lično o govorniku što nije sadržano u samom iskazu, dok se na planu sadržaja ekspresivnost postiže različitim morfološkim kombinacijama, sintaksičkim konstrukcijama, specifičnim izborom leksike, semantičkom iznijansiranošću i pragmatском kompetencijom govornika.

Ovde iznosimo samo neke od primera emotivne jezičke funkcije u okviru štokavskog standardnojezičkog dijasistema, na svim jezičkim nivoima u kojima postoji plan sadržaja.

Najmanja jedinica jezičke strukture koja ima i plan izraza i plan sadržaja jeste morfema. Morfema je najmanja jedinica koja je nosilac samostalnog značenja ili gramatičke funkcije. U okviru derivacione morfologije **ekspresivno značenje imaju imenice i pridevi subjektivne ocene**. Ove izvedenice se grade određenim sufiksima koji se dodaju na tvorbenu osnovu, a značenje motivne imenice se menja uglavnom prema subjektivnoj proceni govornika. U imenice subjektivne ocene spadaju **augmentativi sa pejorativima** (čiji su produktivni sufiksi: -ina, -etina, -urina, -uština, -čina, npr: *glasina, glavetina, nožurina, travuljina, maglušтина, budalčina, lopovčina*) i **deminutivi sa hipokoristicima** (čiji su produktivni sufiksi: -ak, -ić, -ac, -ica, -ce, -ance/-ence/-ašce, npr: *oblačak, cvetić, bratac, kućica, perce, burence, detešce, jarence*). Produktivni sufiksi za prideve subjektivne ocene su: -kast, -ast, -ikav, -ičav, -ičast, -uškast, -unjav, npr: *sivkast, okruglast, rozikav, beličast, lepuškast, bledunjav*) (Stanojčić, Popović:2000).

Na leksičkom planu, uzvici su tipični nosioci emocija. U deskriptivnim gramatikama velikog broja autora postoji izvesno nesaglasje kad je u pitanju ova vrsta reči. Mnoga sporenja postoje oko toga šta u stvari uzvici predstavljaju. Postoje mišljenja prema kojima su uzvici jezički simboli u pravom smislu te reči (poput ostalih jezičkih znakova) koji imaju određeno značenje i stupaju u regularne odnose sa drugim vrstama reči. Prema drugačijim tumačenjima pak, uzvici nemaju pravih jezičkih funkcija, već su to samo ikonički znaci- koji se nalaze na margini svakog gramatičkog sistema. Jesu li, pak, uzvici surogati za rečenice, vrsta tzv. globalnih iskaza? Aleksandar Belić je uzvike nazvao „emocionalnim znacima“, a za Ljubomira Popovića i Živojina Stanojčića uzvici su uslovni jezički znaci. Neki autori uzvike smatraju glasovima koji se vezuju za uzbuđenja, afekte, raspoloženja i koji nastaju spontano, bez govornikove namere. Ali, uzvici se nasleđuju kao i drugi jezički elementi. Danas se smatra da postoji oko četrdeset uzvika koji su identični u velikom broju jezika. Primarni su uzvici tipa: *Oh!, Ah!, Hej! i sl.* koji sežu u daleku prošlost jezičkog razvitka, dok su sekundarni uzvici u jeziku vokativ i imperativ (Prčić:1999).

Uzvici uglavnom izražavaju neko osećanje, raspoloženje ili stanje, nemaju predmetno značenje i ne ulaze u sintaksičke odnose sa drugim vrstama reči. Pojedini uzvici se ustaljuju, čvršće se vezuju za morfosintaksičku strukturu jednog jezika i pune se semantičkim sadržajem (Stanojčić, Popović:2000). Tako na primer, najčešći uzvici koji izražavaju bol i patnju su: *oh, joj, o; tugu, žalost i razoča-*

renje: *aj, ajme, kuku, lele*; radost, klicanje: *iju, ijuju, olala*, i novijeg porekla – *jupi*. (Prčić:1999).

Uzvici takođe mogu biti potencijalni ekvivalent rečenice jer se samim uzvikom iznosi celovita komunikativna poruka koja nosi značenje nezavisne predikatske rečenice. U radu Sibile Daković (Daković:2000) data je klasifikacija uzvika E. Orvinjske-Ružičke i E. Sjatkovske koja nam se učinila zanimljivom sa stanovišta predmeta ovoga rada. Prema toj podeli, jednu vrstu uzvika čine impulsivi koji se prema stepenu afektivnosti dele na sledeće potkategorije: 1) **senzitivni uzvici** izražavaju osnovne osećaje (*fuj*-za gađenje, *joj, jao*-za fizički bol); 2) **emotivni uzvici** se odnose na psihičku sferu i izražavaju različita emotivna stanja. Karakteristično je za ovu vrstu uzvika da razvija i značajnu polisemiju, na primer: *o*-za radost i strah; *ah*-za radost i tugu; *uh*-izražava olakšanje, *juhu*-radost, *pih*- omalovažavanje i sl. 3) **intelektualni uzvici** su oni kod kojih je naglašen intelekt, a ne afekt, na primer: *ba, ma*- za naglašeno potvrđivanje; *aha*- za potvrđivanje, shvaćanje nečega; *mhm*- izražava sumnju, podsećanje na nešto (Daković:2000).

Na sintaksičkom planu, u okviru sintakse padežnih oblika može se reći da raznolika ekspresivnost odlikuje naše padeže (Tošović:2006). Široka semantička osnova zavisnih padeža stvara povoljne uslove za razgranatu ekspresivnu upotrebu. U tom smislu **nominativ imena i imeničkih sintagmi**, kao u primerima tipa: *Šteta! Sramota! Neobičan čovek! Savršenstvo! Koš! Pobeda!* predstavlja izraz emotivnog reagovanja na nešto što se dogodilo, na neki postupak ili situaciju (Stevanović:1989). Ovako upotrebljenom nominativu veoma je bliska jedna vrsta eliptičnih rečenica koja uvek ima nominativni oblik, npr: *Lopovi! Vatra! Požar! Poplava!*

Raznoliko semantičko polje i razgranata upotreba genitiva stvorila je široku osnovu za bogat ekspresivni potencijal ovog padeža. Zahvaljujući ovome, oblici genitiva i genitivne sintagme pojavljuju se u velikom broju različitih upotreba koje odaju utisak: knjiških, kolokvijalnih, arhaičnih ili dijalekatskih izraza.

Uz glagole **videti i gledati**, kao i uz rečcu **gle**, (koja, svakako vodi poreklo od glagola *gledati*) imamo tzv. **genitiv iznenađenja i divljenja**: *Vidi me; Pogledaj mene, ne njega; Gle Milana; Gledaj nas*. Velikog ekspresivnog kapaciteta je i sam oblik genitiva bez neke glavne reči na koju se značenjski i sintaksički oslanja. U takvim slučajevima iznosi se sama situacija genitivom, najčešće uz upotrebu rečce *da*, ili bez ikakvog drugog formalnog obeležja, npr: *Dobra konja, a loša junaka; Čudna mi čuda! Da čudna deteta! Da čudnih ljudi! Bože mili, čuda velikoga; Dobro li duše, baš mu hvala*. Blizak po značenju i upotrebi prethodnim primerima jeste i genitiv uz rečce **evo, eto, eno** kojim se takođe iznosi emotivan i ekspresivan karakter ovakve konstrukcije: *Eto mene! Eno komšije Petra! Evo ti prave prilike! Evo novaca, evo i blagoslova!*

Ime onoga čime se zaklinjemo u posebnim rečenicama stoji u **genitivu zakletve**: *Vere mi; Očiju mi; Zakona ti; Ne ostavljaj me, života ti! Tako ti moje mladosti, ne daj me!*

Eksplikativnim genitivom se, prema govornikovom ličnom stavu i prema njegovoj subjektivnoj oceni, u imeničkim sintagmama najčešće, pojam iskazan u genitivu *vidi* ili *oseća* kao pojam koji stoji u leksičkom jezgru sintagme: *Rđo od čoveka! Nesrećo od deteta! Oblak od vode; Krpa od čoveka*.

U rečenicama u kojima se predložko-padežnom konstrukcijom **iz + genitiv** označava uzrok vršenja radnje izrečene predikatom, takvom priloškom odred-

bom se ističe **uzrok voljne radnje** koja je motivisana govornikovim raspoloženjem ili osećanjem: *Uradio je to iz obesti; Pobegao je iz straha; Rekao joj je to iz zavisti*. Sa druge strane, pak za uzročnu odrebu kojom se upućuje na nevoljne radnje, na radnje koje se vrše bez svesne angažovanosti govornika, koristi se konstrukcija **od + genitiv**: *Boluje od čežnje za njom; Od sramote ne može izaći iz kuće! Crkava od muke! Ubija se od žudnje za životom; Ništa ne čuje od uzbuđenja*.

Ista konstrukcija **od + genitiv** se koristi da označi **odredbu za prouzrokovajuća stanja i raspoloženja**: *Ja strepim od njenih reči. Trzao se od kiše. Zbunila se od njenog pogleda*. U savremenom srpskom jeziku je najčešća upotreba konstrukcije **usled+genitiv** za odredbu uzroka kojom se iznosi neka nepovoljnost, npr: *Zakasnio je usled poledice, Nije podigao pošiljku usled gužvi ispred pošte*. Za odredbu uzroka s povoljnim okolnostima najtipičnija je konstrukcija glagolskog priloga **zahvaljujući sa dativom**: *Stigao je na vreme zahvaljujući spretnosti vozača. Uspeo je da položi ispit zahvaljujući povoljnoj kombinaciji pitanja*.

Uz glagole: **zakleti se, zaklinjati se** kao i uz glagole sličnog značenja upotrebljava se dopuna u obliku **dativa**: *Kumim te bogom! Kunem vam se Bogom! Zaklela me životom*.

Karakterističnu ekspresivnu funkciju ima **dativ interesovanja ili etički dativ**: *Kako si mi? Šta mi radiš?* Enklitički oblik dativa ličnih zamenica 1. ili 2. lica upotrebljava se da u razgovoru pokaže zainteresovanost i lični stav govornika prema situaciji koja se iznosi rečenicom.

Uzrok nekog osećanja ili raspoloženja izražen je često konstrukcijom **za + instrumental**: *Žene su lude za njima; Žali za školom; Žali za izgubljenim idealima*.

Uz glagol **mirisati** visoki stepen ekspresivnosti postiže se upotrebom predloga **po i lokativa**: *U bašti miriše po jorgovanu. Šume mirišu po paljevini. Haljina joj miriše po parfemu*. Ekspresivnost **u poređenju** izuzetno se postiže kombinacijom predloga **pri i lokativa**: *Pri svom životu zaboravlja sve njihovo bogatstvo. Moja tuga je mala pri njoj. Njihova radost je velika pri njoj*. (Stevanović:1989)

U okviru srpskih zavisnih klauza, jedan tip izričnih rečenica poseduje značajnu količinu ekspresivnosti; to su **voljne (voluntativne) izrične rečenice**. Ove rečenice su modalnog karaktera jer predstavljaju dopunu različitih modalnih glagola. Prema značenju glagola koje dopunjuju dele se na tri podvrste: 1) kada stoje uz glagole kojima se izriče molba, zapovest, zabrana ili zahtev to su **imperativne izrične rečenice**; 2) uz modalne glagole želje, kao dopuna javljaju se **željne (optativne) izrične rečenice**; 3) uz glagole koji označavaju neku nameru, nastojanje, planiranje, uverenost i sl.

Uslovne (kondicionalne, pogodbene) zavisne klauze imaju veliki ekspresivni potencijal uzimajući u obzir činjenicu da su i one modalnog karaktera. Sva tri tipa uslovnih rečenica su nosioci subjektivne informacije o govorniku jer označavaju hipotetične situacije. Za **realne uslovne rečenice** glavna formalna obeležja su veznici: **ako, ukoliko, li sa prezentom ili futuro II**. U ovim rečenicama uslov je realan i ostvarljiv: *Ako budem naučila/naučim, izaći ću na ispit*. **Potencijalne uslovne rečenice** pokazuju izrazitu modalnost, odnosno pripadaju sferi hipotetičnosti, tj. ističu hipotetičan karakter: *Kad naučim /bih naučila, izašla bih na ispit*. Formalna obeležja ovih rečenica je veznik **kad sa potencijalom ili veznik da sa prezentom svršenih glagola**. Nepostojanje uslova za ostvarenje situacije glavne rečenice, odnosno njegova irealnost iznosi se u **irealnim uslovnim**

rečenicama. Karakteristični subordinatori ovog tipa uslovne klauze su: **kad sa potencijalom i da sa prezentom nesvršenih glagola ili perfektom:** *Da sam naučila, izašla bih na ispit.* (Stanojčić, Popović: 2000)

Po svom značenju, modalne su i **namerne (finalne) rečenice** jer ne iznose realnu radnju, nego govornikov stav prema radnji koja nije još realizovana. Obeležja namernih rečenica su: **kako uz potencijal, da uz prezent ili potencijal, i rečca li sa odričnim potencijalom:** *Legao je ranije da se odmori /bi se odmorio. Govorio je smireno ne bi li popravio prvi utisak o sebi.* (Stanojčić, Popović: 2000)

Leksička semantika obiluje predmetnim (referencijalnim) i emotivnim značenjima. Predmetno značenje se pripisuje predmetima i pojmovima koji isključuju poseban odnos ili reakciju (*kuća*), dok je kod leksema koje imaju emotivno značenje (*dom*) uvek prisutna konotacija neke emocije, i uvek se pune emotivnim značenjem (*ljubav, porodica, dete, ognjište, domovina*) (Bugarski:1996v).

Iz filozofije jezika u sklopu pragmatike razvila se teorija govornih činova koju zanima kakvo dejstvo imaju naši iskazi, odnosno, kakav čin izvodimo produkujući neku poruku u određenoj situaciji. Prema jednoj klasifikaciji, **govorni činovi** se dele na nekoliko vrsta: asertive, direktive, komisive, deklarative, i - na **ekspresive**. U ekspresive spadaju izvinjenja, zahvaljivanja, čestitke i sl. *Iskreno žalim zbog toga. Od srca vam zahvaljujem. Srdačno čestitam.* (Bugarski:1996-v). Prema Ostinu, govornim činovima sa ilokucionom moći (iskazi sa određenom konvencionalnom moći, izvodimo ih u svrhu obavezivanja na nešto), pripadaju i **behabitivi** koji stoje u direktnoj vezi sa ličnim stavom govornika i sa socijalnim ponašanjem (izvinjavanje, čestitanje, proklinjanje, saučestvovanje, izazivanje i sl.). Behabitivi se tiču reakcije na ponašanje drugih ljudi, na nečije prošlo ili predstojeće ponašanje. *Izvinjavam se, zahvaljujem se, sažaljevam, čestitam, saosećam.* (Ostin:1994)

ZAKLJUČAK

Kao što se može videti iz svega navedenog, svi podsistemi jezika, svi jezički podnivoi pružaju sagovorniku obilje dodatnih informacija koje se odnose na govornika. Cilj ovog rada je bio da se iznesu najvažnije karakteristike jezičkih sredstava koji su nosioci takvih informacija, kao i da se istakne činjenica da se odnos govornik: sagovornik (slušalac) u svakoj konkretnoj komunikativnoj situaciji sagledava u sveobuhvatnom kontekstu koji podrazumeva i vizuelne informacije, stav govornika prema temi, kao i prethodna znanja sagovornika o govorniku. Utisak koji primalac poruke stiče o njenom pošiljaocu najčešće predstavlja zbir više različitih činilaca tako da praćenje toka poruke mora obuhvatiti prozodijske, morfološke, sintaksičke, leksičke, semantičke karakteristike produkovanih iskaza. Ovakva celovita slika o poruci i pošiljaocu otklanja „komunikativno prazan hod“ i zbrku oko toga šta je govornik stvarno rekao, i oko toga šta je hteo da kaže, a šta da sakrije.

LITERATURA

1. Bugarski, R. (1973): „Lingvistička teorija i društvena funkcija jezika“ u *Treći program*, (str.109-115).
2. Bugarski, R. (1997): *Ka jedinstvu lingvistike*, Čigoja štampa, Beograd.
3. Bugarski, R. (1996): *Lingvistika u primeni*, Čigoja štampa, Beograd.

4. Bugarski, R. (1997): *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa, Beograd.
5. Daković, S. (2000): Još o uzvicima u *Jezik danas*, br.11, Beograd.
6. Ivić, M. (1996): *Pravci u lingvistici*, Biblioteka XX vek, Beograd.
7. Ivić, M. (2001): *Pravci u lingvistici*, Biblioteka XX vek, Beograd.
8. Jovičić, S., Kašić, Z., Đorđević, M., Vojnović, M., Rajković, M., Savković, J. (2004): *Korpus govorne ekspresije emocija i stavova u srpskom jeziku - GEES*, u monografiji *Govor i jezik: multidisciplinarna istraživanja*, IEFPG, Beograd, str.36-62.
9. Kašić, Z. (2005): *Fonetika*, autorizovan rukopis, Beograd.
10. Kašić, Z., Jovičić, S. (2005): Neke govorne manifestacije emocija u artikulacionoj bazi srpskog jezika, *Srpski jezik*, X/1-2, Beograd, str. 273-287.
11. Muljačić, Ž. (1972): *Opća fonologija i fonologija suvremenog italijanskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
12. Ostin, Dž. L.(1994): *Kako delovati rečima*, Matica srpska, Novi Sad.
13. Prčić, Lj. (1999): O uzvicima u srpskom jeziku u *Jezik danas*, br.10, Beograd.
14. Radovanović, M. (1979): *Sociolingvistika*, BIGZ, Beograd.
15. Rajković, M. D. (2006): *Multidimenzionalna analiza varijacija prozodijskih obeležja u govornom signalu –magistarska teza*, Beograd.
16. Riđanović, M. (1988): *Jezik i njegova struktura*, Biroset, Sarajevo.
17. Stanojčić, Ž., Popović, LJ. (2000): *Gramatika srpskoga jezika*, ZUNS, Beograd.
18. Stevanović, M. (1989): *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma), II sintaksa*, Naučna knjiga, Beograd.
19. Tošović, B. (2006): Ekspresivna sintaksa padežnih oblika, *Zbornik MS za slavistiku*, br.69, str:59-112.

LANGUAGE ELEMENTS CONVEYING SOME EXTRA INFORMATIONS ABOUT SPEAKER

Maja Ivanović

University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

This article presents the specific use of language elements in emotional language function. Including the fact that communication between people is rather complex and with many possible meanings than simple one and with only one possible meaning, there are plenty of language elements and patterns that convey some extra informations about speaker. This paper is divided into two parts: the first part presents the summary of the researches on psychological background of language phenomenon in general. The second part presents different language elements in the Serbian language that are very informative from the aspect of the recipient, simultaneously giving some extra informations about speaker.

Key words: language function, emotional language function, speech flow, expression, speech expression.